



Małżeństwo w *Konstytucjach Apostolskich*

Marriage according to the *Apostolic Constitutions*

Ks. Stanisław Strękowski¹

Abstract: The Apocrypha, known as the *Apostolic Constitutions*, is a collection of Church laws that was created around 375-380, most likely in Antioch in a Judeo-Christian environment. It is an extensive compilation consisting of many earlier church documents, addressing various issues that concerned Christians in the first centuries. This document also included a few but important for Christians content regarding marriage, its indissolubility, its relationship to virginity, clerical marriages, virgins and widows. All the ordinances regarding this issue generally reflect the views of the Church Fathers in the East in the 4th century. This article presents the regulations regarding the institution of marriage in the context of other church documents and the views of authors from the 4th century. Although this is an apocryphal work, the content provided by the compiler of the *Apostolic Constitutions* on the issue of marriage does not differ substantially from the widespread views and practices in the Eastern Church.

Keywords: marriage; *Apostolic Constitutions*; virgins; clergy; widows; divorce

Zbiór praw Kościoła, znany pod nazwą *Konstytucje Apostolskie*, powstał ok. 375-380 r. najprawdopodobniej w Antiochii w środowisku judeo-chrześcijańskim, podobnie jak *Didache*, które powstało w I wieku i jest wielokrotnie cytowane w tym dokumencie. Niektórzy jednak sugerują, że utwór ten powstał najprawdopodobniej między 377 a 393 rokiem, a więc w czasach intensywnej działalności Ojców Kapadockich, którzy chociaż w innym środowisku, to jednak podejmowali wiele z zagadnień dotyczących życia chrześcijańskiego². Dzieło składa się z ośmiu ksiąg, w których zawarte są przepisy dotyczące wielu aspektów życia chrześcijańskiego, czyli moralności, liturgii, modlitwy, wymogów stawianych

¹ Ks. dr hab. Stanisław Strękowski, Wydział Studiów nad Rodziną, Uniwersytet Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Warszawa, Polska; e-mail: stanislawstrekowski@wp.pl; ORCID: 0000-0001-9998-8554.

² J.G. Muller, *L'Ancien Testament dans l'ecclesiologie des Peres. Une lecture des Constitutions apostoliques*, Turnhout 2004, s. 54-57. Por. J. Naumowicz, *Kalendarz w Konstytucjach Apostolskich*, VoxP 50 (2007) s. 319-320.

kandydatom do chrztu i urzędów kościelnych oraz zasad funkcjonowania instytucji Kościoła, a więc zarządzenia dotyczą roli hierarchii i poszczególnych stanów we wspólnotach kościelnych, kanony dotyczące święceń biskupów, prezbiterów, diakonów i diakonis oraz charyzmatów. Wiele z tych kwestii stało się już przedmiotem licznych studiów dokonanych przez polskich badaczy starożytności chrześcijańskiej³. Autor lub autorzy *Konstytucji Apostolskich* ukrywa lub ukrywają się pod imieniem Piotra Apostoła lub Klemensa Rzymskiego⁴, co jednoznacznie przywołuje – w ocenie niektórych badaczy – bogatą w starożytnym chrześcijaństwie literaturę apokryficzną powstałą w różnych wspólnotach i bardzo często zawierającą treści niektórych doktryn heterodoksyjnych⁵. Należy zauważyć, że *Konstytucje Apostolskie* nie zostały zaaprobowane przez Kościół ani na Wschodzie, ani na Zachodzie⁶. Widoczne jest również odwołanie do niektórych pism Ojców Apostolskich, *Tradycji Apostolskiej* oraz postanowień niektórych synodów (m.in. w Ancyrze w 314 roku, Neocezarei

³ J. Żelazny, *Biskup ojcem. Zarys eklezjologii syryjskiej na podstawie Konstytucji apostolskich*, Kraków 2006; J. Żelazny, *Kościół domem a biskup ojcem w świetle Konstytucji apostolskich i innych pism syryjskich od I do V w.*, VV 20 (2012) s. 223-236; J. Naumowicz, *Kalendarz w Konstytucjach apostolskich*, VoxP 50-51 (2007) s. 319-330; B. Czyżewski, *Diakoni i diakonise według Konstytucji apostolskich*, StudGn 23 (2009) s. 79-94; M. Ławreszczuk, *Nabożeństwa chrześcijańskie w IV w. na podstawie Konstytucji apostolskich*, „Elpis” 25-26 (2012) s. 133-153. M. Kieling, *Obraz życia chrześcijan w środowiskach wielkomiejskich na przełomie I-IV wieku na podstawie wybranych dzieł inspiracją dla duszpasterstwa parafialnego*, w: *Rola i miejsce wspólnoty parafialnej w życiu społecznym*, red. E. Robek, Kalisz 2012, s. 93-107; M. Kieling, *Katechumenat i chrzest na podstawie Konstytucji Apostolskich*, VoxP 52 (2008) s. 439-453; B. Zgraja, *Ideal chrześcijanina w świetle „Konstytucji Apostolskich”*, CThO 1 (2015) s. 191-214.

⁴ Naumowicz, *Kalendarz w Konstytucjach Apostolskich*, s. 319, przyp. 2: „Pełny tytuł pisma, które sami apostołowie mieli podyktować swemu uczniowi Klemensowi, brzmi: *Konstytucje Świętych Apostołów spisane przez Klemensa*”. Warto zauważyć, że w XVI wieku w Wenecji ukazała się wersja łacińska tego utworu i nosiła tytuł: C. Bovio (Bovius), *De Constitutionibus apostolicis B. Clemente Romano auctore, libri octo, nunc primum de tenebris eruti et ad orthodoxam fidem astruendam apprime utiles*, Venetiis 1563.

⁵ Kieling, *Katechumenat i chrzest na podstawie Konstytucji Apostolskich*, s. 439: „Przyjmuje się obecnie, że dzieło to jest rezultatem pracy jednego redaktora-kompilatora, który tworzył je według określonego planu, dodając do tekstów źródłowych swoje uzupełnienia i sformułowania, rzadziej stosując opuszczenia czy skróty”.

⁶ Por. Zgraja, *Ideal chrześcijanina w świetle „Konstytucji Apostolskich”*, s. 192-193; M. Szram, *Konstytucje apostolskie*, EK IX 733.

ok. 319 roku, Nicei w 325 roku oraz w Antiochii w 341 roku) regularnie zwoływanych na Wschodzie⁷.

Chociaż istnieje bogata literatura dotycząca różnych zagadnień podejmowanych w *Konstytucjach Apostolskich*, informacje o małżeństwie chrześcijan nie doczekały się jeszcze opracowania. W dokumencie bowiem zostały zawarte nieliczne, ale istotne dla chrześcijan treści dotyczące małżeństwa i jego relacji do dziewictwa, małżeństw duchownych i wdów. Wszystkie zarządzenia dotyczące tej kwestii zasadniczo odzwierciedlają poglądy Ojców Kościoła na Wschodzie z IV wieku. Czy koncepcja małżeństwa zawarta w *Konstytucjach Apostolskich* różni się znacząco od poglądów na małżeństwo prezentowanych przez Ojców Kapadockich i uchwał niektórych synodów zajmujących się kwestiami dyscyplinarnymi? Czy w koncepcji małżeństwa prezentowanej w *Konstytucjach Apostolskich* znajdują się treści heterodoksyjne, skoro dzieło jest apokryfem, co nieraz wzbudza nieufność w środowiskach kościelnych? W niniejszym artykule spróbujemy wskazać nie tylko treści wspólne dotyczące instytucji małżeństwa z innymi dokumentami kościelnymi i autorami piszącymi w IV wieku, w którym powstał zbiór *Konstytucji Apostolskich*, lecz także argumenty pogłębiające i uzupełniające zagadnienie.

1. Małżeństwo a dziewictwo

W niektórych środowiskach w starożytności toczyła się dyskusja, czy dziewictwo⁸ należy uważać za stan godniejszy niż małżeństwo.

⁷ *Constitutiones Apostolorum*, tł. S. Kalinkowski, *Konstytucje Apostolskie*, opr. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 42, SCL 2, Kraków 2007, s. XIII-XV. Por. Kieling, *Katechumenat i chrzest na podstawie Konstytucji Apostolskich*, s. 439-440.

⁸ W. Myszor, *Rola kobiet w chrześcijaństwie II i III wieku: Wdowy, dziewice i diakonisy*, SACH 14, Warszawa 1999, s. 12-19; S. Elm, *Virgins of God: The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford, 1994; E. Adamiak, *Kobieta w kościołach i wspólnotach chrześcijańskich. Próba syntezy teologicznej*, PST 11-12 (2001) s. 91-114; P. Nehring, *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo? Spór o ideał w chrześcijaństwie zachodnim końca IV wieku w relacji Ambrożego, Hieronima i Augustyna*, Toruń 2005; A. Swoboda, *Nauka o świętym dziewictwie w pismach św. Augustyna*, PST 20 (2006) s. 99-116; D. Zagórski, *Ideał dziewictwa w „De sancta virginitate” św. Augustyna*, CT 76/1 (2006) s. 27-37; M. Ludlow, *Useful and Beautiful: A Reading of Gregory of Nyssa's On Virginity and a Proposal for Understanding Early Christian Literature*, „Irish Theological Quarterly” 79/3 (2014) s. 219-240;

Pojawiały się różne odpowiedzi i postawy, czego przejawem była deprecjonowanie małżeństwa. Prawie wszyscy autorzy w IV wieku odwoływali się do bardzo wyważonego nauczania św. Pawła Apostoła. Widać w jego nauczaniu nie tylko zachętę i pochwałę dziewictwa, lecz równocześnie akceptację małżeństwa jako instytucji zgodnej z wolą Bożą (1Kor 7,25-28: „Nie mam zaś nakazu Pańskiego co do dziewic, lecz daję radę jako ten, który – wskutek doznanego od Pana miłosierdzia – godzien jest, aby mu wierzono. Uważam, iż przy obecnych utrapieniach dobrze jest tak zostać, dobrze to dla człowieka tak żyć. Jesteś związany z żoną? Nie usiłuj odłączać się od niej! Jesteś wolny? Nie szukaj żony! Ale jeżeli się ożenisz, nie grzeszysz. Podobnie i dziewica, jeśli wychodzi za mąż, nie grzeszy. Tacy jednak cierpieć będą udręki w ciele, a ja chciałbym ich wam oszczędzić”).

Pomimo silnego rygoryzmu, który uwidaczniał się w wielu wspólnotach chrześcijańskich pierwszych wieków, przeważała opinia, że chociaż dziewictwo jest godne pochwały⁹, to jednak nie należy odrzucać małżeństwa, albowiem również jest ustanowione i pobłogosławione przez Pana (por. Ef 5,31)¹⁰. Św. Bazyli Wielki docenia obecność dziewic we wspólnocie kościelnej, określa je mianem „Oblubienic Chrystusa”. Ich liczba w Kościele stale się powiększa, a Kościół staje się coraz silniejszy. Składają one przyrzeczenia, do których dotrzymania są zobowiązane. Różnie opisuje sposób postępowania władz kościelnych wobec osób deklarujących zamiar zachowania dziewictwa:

W. Völker, *Virginität und Apatie als Hohepunkte des asketisches Strebens bei Gregor von Nyssa*, Berlin 1954; V.A. Karras, *A Re-evaluation of Marriage, Celibacy, and Irony in Gregory of Nyssa's On Virginity*, JECS 13/1 (2005) s. 111-121; V.A. Karras, *Female Deacons in the Byzantine Church*, CH 73/2 (2004) s. 272-316; P. Pisi, *Genesis ephthora: Le motivazioni protologiche della verginità in Gregorio di Nissa e nella tradizione dell'enkrateia*, Roma 1981.

⁹ Athanasius Alexandrinus, *Epistula ad monachum Ammunum* 1, tł. S. Kalinkowski, *Kanony Ojców Greckich*, red. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 49, SCL 3, Kraków 2009, s. 25*: „Skoro zatem są tu dwie drogi w życiu, jedna bardziej umiarkowana i zgodna z życiem, to znaczy droga małżeństwa, i druga, anielska i wzniosła, droga dziewictwa, to jeśli ktoś wybrałby drogę światową, czyli małżeństwo, nie podlega naganie, ale nie otrzyma tak wielu łask; otrzyma bowiem łaskę pod warunkiem, że sam przynosi owoc trzydziestokrotny (por. Mt 13,8); jeśli ktoś wybrałby drogę czystości, drogę nadziejską, to chociaż trudniejsza od tamtej i bardziej uciążliwa, otrzymuje łaski pełne podziwu, bo wydał owoc doskonały, stukrotny (por. Mt 13,8)”.

¹⁰ S. Strękowski, *Małżeństwo i rodzina w Pismach Ojców Kapadockich*, Warszawa 2021, s. 23-25.

Dziewicą można nazwać tę, która dobrowolnie ofiarowała się Panu, wyrzekła się małżeństwa i wybrała życie w czystości. Dopuszczamy zaś złożenie ślubów dopiero od tej chwili, kiedy dojrzały wiek pozwala w pełni władać rozumem. Nie jest rzeczą właściwą uważać dziecięce wypowiedzi za wiążące w tych sprawach. Jeśli jednak dziewczyna szesnastoletnia czy siedemnastoletnia, będąca już odpowiedzialna za swe postanowienia, zostanie poddana dłuższemu baczeniu i jeśli trwa w swych zamiarach, prosząc o przyjęcie w poczet dziewic, to należy ją do dziewic zaliczyć, złożenie przez nią ślubów uznać za wiążące, a karać już bez pobłażliwości¹¹.

W opinii św. Grzegorza z Nazjanzu dziewica decydująca się na złożenie ślubów czystości powinna unikać wszelkich związków z popędami cielesnymi¹². W listach do Amfilochiosa św. Bazylego znajdujemy informację, że zdarzało się jednak, że niektóre mniszki wiązały się z mężczyznami, co było równoznaczne z odrzuceniem złożonych przez nie ślubów czystości. Biskup Cezarei nakazywał, aby doprowadzano do zrywania takich związków. Nie wiemy, jakich środków perswazji mieli używać duchowni. Niewątpliwie Bazylemu zależało na tym, aby heretycy nie urągali Kościołowi z powodu łamania monastycznej beżzenności: „Rozpustnych związków zakonnic nie należy uważać za małżeństwa, ale wszelkimi sposobami trzeba spowodować zupełne zerwanie tych związków. Taki sposób postępowania będzie pożyteczny dla zabezpieczenia Kościoła przed złem, a heretykom nie da podstaw do zarzutów, że przyciągamy wiernych do siebie przez pobłażanie ich grzechom”¹³. Synod w Gangrze (ok. 340) w kanonach dotyczących dziewictwa ustanawia sankcje wykluczenia ze wspólnoty kościelnej dla tych, którzy zachowują dziewictwo z pogardy dla małżeństwa, oraz dla tych, którzy, zachowując dziewictwo z miłości do Boga, uważają się za osoby lepsze od żyjących w małżeństwie¹⁴. Synod ten potępił również praktyki zwolenników Eustacjusza,

¹¹ Basilius Magnus, *Ep.* 199, 18, tł. W. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, Warszawa 1972, s. 204-205.

¹² Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 37, 10: „Wybrałaś anielski sposób życia? Stańś w szeregu tych, które jarzma nie przyjęły? Nie zadawaj się z materią; nie mieszaj się w sprawy cielesne; nie przyjmuj zobowiązań materialnych, nawet jeśli nie przeszkadzają w życiu poświęconym”, tł. J.M. Szymusiak, *Grzegorz Teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965, s. 373.

¹³ Basilius Magnus, *Ep.* 188, 6, tł. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, s. 189.

¹⁴ Gangra, *Canones* [B] 9-10, w: *Acta Synodalia ann. 50-381*, red. A. Baron – H. Pietras, ZMT 37, Kraków 2006, s. 126.

oświadczając zdecydowanie, że potępiono jednak nie dziewictwo, ale hańbę małżeństwa, tak jak nie potępiono ubóstwa, ale pogardę dla uczciwego i dobroczynnego bogactwa, podobnie nie potępiono ascetyzmu, lecz duchową pychę, ani nie odrzucono pobożności indywidualnej, lecz znieważanie domu Bożego. W tym samym duchu dziewictwo jest traktowane w *Konstytucjach Apostolskich*. Zachowywanie dziewictwa jest jedną z form pobożności, którą dobrowolnie wybierają osoby pragnące podobać się Bogu poprzez wyrzeczenie się małżeństwa, pragnąc Panu złożyć w ofierze swoje dziewictwo: „Dziewicy się nie ustanawia, gdyż nie mamy w tej sprawie nakazu Pańskiego (1Kor 7,25). Dziewictwo jest nagrodą za jej osobistą decyzję podjętą nie z niechęci do małżeństwa, ale z pragnienia poświęcenia się pobożności”¹⁵.

Większość chrześcijan na Wschodzie sprzeciwiało się praktykom uczniów Eustacjusza z Sebasty, którzy deprecjonowali małżeństwo jako instytucję. Wypowiedział się w tej kwestii Synod w Gangrze ok. 340 roku, wymieniając wszystkie główne wykroczenia w odniesieniu do małżeństwa i dyscypliny kościelnej¹⁶. W *Liście synodalnym* po opisie wykroczeń

¹⁵ *Constitutiones Apostolorum* VIII 24, 1-2, tł. Kalinkowski, ŻMT 49, s. 255*.

¹⁶ Gangra, *Canones* [A] 3-15, ŻMT 37, s. 123*-124*: „[Ludzie z otoczenia Eustasiosa] ganią instytucję małżeństwa i uznają, że nikt, kto żyje w małżeństwie, nie może oczekiwać od Boga zbawienia, stąd też wiele zameżnych niewiast dało się zwieść i porzuciło swych mężów, a mężowie porzucili swoje żony, o czym nie umiając wytrwać we wstrzeźliwości, wielu popadło w grzech cudzołóstwa i z tego powodu okryło się hańbą. Znaleźli się i tacy, którzy z domów Bożych i kościołów zrobili pustelnie (*anachoreseis*), a okazując lekceważenie Kościołowi i kościelnym czynnościom liturgicznym, powołali własne zgromadzenia i stowarzyszenia, głosili własne nauki (*didaskalias heteras*) oraz dokonywali wielu innych uczynków wrogich Kościołowi i niezgodnych z kościelnymi ceremoniami; w pogardzie dla tradycyjnych ubrań noszą cudzoziemskie stroje; uznając się za świętych, rozdzielają między siebie i swoich zwolenników dary kościelne, dotąd należne Kościołowi; niewolnicy opuszczają swych panów i ubrani w cudzoziemskie stroje, okazują im lekceważenie; niewiasty wbrew zwyczajowi zmieniają damski strój na męski w przekonaniu, że tym sposobem uzyskują usprawiedliwienie; wiele kobiet pod pozorem pobożności obcina sobie włosy dane przez naturę; poszczą w niedzielę, profanując w ten sposób świętość tego wolnego dnia, a jedzą w posty ustanowione w Kościołach, inni zaś brzydzą się mięsa; nie chcą się modlić w domach ludzi żyjących w związku małżeńskim ani uczestniczyć w ofiarach składanych często w domach takich ludzi; okazują pogardę żonatym prezbiterom i nie biorą udziału w mszach przez nich sprawowanych; potępiają zgromadzenia przy grobach męczenników, a także tych, którzy się tam zbierają i sprawują liturgię; potępiają również bogatych, którzy nie porzucają wszystkiego, co posiadają; uznają, że nie mogą mieć nadzieli u Boga; popełniają wiele innych uczynków, których nie sposób wyliczyć, ponieważ każdy z nich,

zwolenników Eustacjusza znajdujemy decyzję o zastosowaniu sankcji za wykroczenia:

Dlatego święty synod zebrany w Gangrze uznał za konieczne wydać na nich wyrok skazujący i postanowił o ich usunięciu z Kościoła. Jeśli się jednak opamiętają i potępią wszystkie wymienione tu występki, mogą zostać przyjęci ponownie, właśnie dlatego święty synod wyliczył szczegółowo poszczególne występki, które powinni potępić, aby mogli zostać przyjęci. Kto jednak nie zgadza się na to, co tutaj powiedzieliśmy, ma zostać wyklęty jako heretyk, wyłączony ze wspólnoty i wykluczony z Kościoła, a biskupi winni mieć się na baczności przed wszystkimi takimi ludźmi przebywającymi w ich diecezjach¹⁷.

Również w opinii Ojców Kapadockich małżeństwo jest dziełem Boga¹⁸, a wszystko, co Bóg stworzył i pobłogosławił, jest dobre, albowiem z od Niego nie może pochodzić żadne zło¹⁹. W tym duchu wypowiada również autor *Konstytucji Apostolskich*, odwołując się do tekstu Księgi Rodzaju oraz niektórych tekstów Nowego Testamentu, w których mowa o małżeństwie:

Do wszystkich Jego stworzeń, trzeba odnosić się z wdzięcznością, gdyż są one dziełem Bożym i nie ma w nich niczego złego; należy zawierać małżeństwa zgodne z prawem, gdyż małżeństwo takie jest nienaganne, ponieważ żona została połączona z mężem przez Pana (Prz 19,14), a Pan mówi: „Stwórca od początku stworzył ich jako mężczyznę i kobietę, i rzekł: Dlatego opuści

odrzućwszy zasady kościelne, ustanawia swoje własne przepisy; nie ma wśród nich jednej myśli, lecz każdy dla oczernienia Kościoła i na własną zgubę dorzuca, co mu tylko do głowy przychodzi”. Por. Socrates Scholasticus, *HE* 2, 43, tł. S. Kazikowski, Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986, s. 258-259.

¹⁷ Gangra, *Canones* [A] 16-17, *ŻMT* 37, s. 124*.

¹⁸ Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 37, 6: „Jeden jest Stwórca mężczyzny i kobiety; z jednej gliny oboje jeden Obraz, jedno prawo, jedna śmierć, jedno zmartwychwstanie. Zarówno mężczyźnie, jak i kobiecie zawdzięczamy urodzenie, jeden dług należy się od dzieci obojgu rodzicom” tł. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 371.

¹⁹ Basilus Magnus, *Quod Deus non est auctor malorum* 2-3, tł. J. Naumowicz, *Bóg i zło. Pisma Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy, Jana Chryzostoma*, Kraków 2004, s. 38-39. Por. Gregorius Nyssenus, *Oratio catechetica magna* 5: „Żadne zło nie ma początku w woli Bożej. Nie można bowiem byłoby ganić zła, gdyby Bóg był jego sprawcą i ojcem”, tł. W. Kania, Św. Grzegorz z Nyssy, *Wybór pism*, PSP 14, Warszawa 1974, s. 137.

człowiek ojca i matkę i złączy się ze swoją żoną i będą oboje jednym ciałem” (por. Rdz 2,24; Mt 19,4-5; Mk 10,6-8; Ef 5,31)²⁰.

Jak widać z cytowanego tekstu, fundamentem szacunku dla małżeństwa jest przekonanie, że jest ono dziełem Bożym i jako takie powinno być traktowane z szacunkiem i wdzięcznością, tak jak wszystkie dary Boga, od którego pochodzi jedynie dobro. Nic złego od Niego pochodzić nie może. W sposób szczególny instytucja ta została uhonorowana poprzez nauczanie Chrystusa w tym aspekcie, że jest nierozdzielne i nie istnieje możliwość rozwodu, który w kulturach starożytnych poza chrześcijaństwem był dość często praktykowany. *Konstytucje Apostolskie* są dokumentem, który dotyczy wspólnoty kościelnej i jej funkcjonowania, dlatego argumentacja ma przede wszystkim charakter biblijny, chociaż można znaleźć wiele odniesień do już ukształtowanej tradycji wczesnego chrześcijaństwa, o której świadczą orzeczenia synodów lokalnych oraz świadectwa Ojców Kościoła.

2. Małżeństwo duchownych

W starożytnym Kościele małżeństwo duchownych było dość często praktykowane, co widoczne jest w radach, których udzielał św. Paweł Apostoł dla Tymoteusza i Tytusa. Wskazywał na wymagania dotyczące kandydatów na biskupów, prezbiterów i diakonów, wśród których ważne miejsce zajmują wymagania dotyczące małżeństwa. Mają bowiem być „mężem jednej żony” (1Tm 3,2.12; Tt 1,5). Bardzo często zdarzało się, że spośród ojców rodzin wybierano biskupów²¹, o czym może świadczyć wybór Grzegorza Starszego, biskupa Nazjanzu, który żył w małżeństwie z Nonną. Wspomina o tym jego sławny syn Grzegorz Młodszy, zwany Teologiem²². W zarządzeniach dotyczących małżeństw duchownych zawartych w *Konstytucjach Apostolskich* występują również pewne ograniczenia. Przede wszystkim duchowni wszystkich szczebli, a więc nie tylko biskupi,

²⁰ *Constitutiones Apostolorum* VI 14, 3, tł. Kalinkowski, ŻMT 49, s. 152*.

²¹ Por. Żelazny, *Biskup ojcem. Zarys eklezjologii syryjskiej na podstawie Konstytucji apostolskich*, s. 103-144.

²² Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 18, 15-16: „Przyjął powierzona misję kapłana, ale nie z dzisiejszym pośpiechem i brakiem zastanowienia. Trochę poczekał, aby przeżyć najpierw swoje oczyszczenie i nabrać doświadczenia i mocy dla oczyszczenia innych. Taka jest bowiem zasada w porządku duchowym (...). Objął kościół [jak ogród] zachwaszczony i zdziczały” tł. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 330.

prezbiterzy i diakoni, lecz także zaliczani do sług kościelnych psalmiści, lektorzy i ostiariusze, mogą żyć małżeństwie, lecz po śmierci małżonki nie powinni zawierać powtórnego związku. Biskupom, prezbiterom i diakonom, którzy w chwili przyjęcia święceń nie byli żonaci, czyli żyli w stanie bezzennym, nie mogli już ożenić się jako ustanowieni wyżsi duchowni. To ograniczenie nie dotyczyło duchowieństwa niższego, czyli psalmistów, lektorów i ostiariuszy, którzy po święceniach mogli ożenić się, aby uniknąć grzechu. Ponadto wszyscy duchowni podlegali ograniczeniu wyboru małżonki, która nie była całkowicie wolna (niewolnica, kobita porzucona oraz wdowa) lub prowadziła życie grzeszne, która była nierządnicą²³. Wymogi w wyborze małżonki przypominały wymagania, którym podlegali kapłani i arcykapłan w Starym Testamencie (Kpł 21,7; Ez 44,22)²⁴. Warto zaznaczyć, że w kwestii ograniczeń w wyborze małżonki duchownych uczestnicy Synodu w Arles postanowili, że „duchowny nie może żenić się z nie dziewicą, a świeckiego, który by taką poślubił, nie dopuszcza się do stanu duchownego”²⁵. Jednakże autor *Konstytucji Apostolskich* w odniesieniu do lektorów i kantorów, którzy zostali ustanowieni, będąc jeszcze bezzennymi, stwierdza: „Z bezzennych osób duchownych dozwalamy zawrzeć małżeństwa tylko lektorom i kantorom wedle woli”²⁶.

Ograniczenie dotyczące powtórnego małżeństwa duchownych oznacza, że po śmierci małżonki, osoby sprawujące wymienione urzędy nie mogą powtórnie zawrzeć małżeństwa i kontynuować sprawowanie swoich funkcji liturgicznych. Echa tego nauczania odnajdujemy w kanonach wielu synodów, w których wyznaczone zostały kary za wykroczenia dotyczące jednego małżeństwa duchownych, ale też widoczny jest wielki nacisk położony na zachowanie celibatu. W tym kontekście św. Bazyli Wielki wyraźnie pisze o tym do Amfilochiosa:

²³ *Constitutiones Apostolorum* VI 17, 1-4: „Powiedzieliśmy, że biskup, prezbiter i diakon winni pozostawać w jednym związku małżeńskim, czy to za życia swoich żon, czy po ich śmierci, jeśli są bezzenni, po święceniach nie wolno im zawrzeć małżeństwa, ani, jeśli są żonaci, brać innej żony, ale mają pozostać przy tej, którą mieli w chwili święceń. Co się tyczy sług kościelnych, psalmistów, lektorów i ostiariuszy, zalecamy, aby oni również poprzestali na jednym małżeństwie, jeśli jednak przyjęli święcenia przed zawarciem małżeństwa, pozwalamy im się ożenić wedle woli, aby uniknęli grzechu i nie zasłużyli na karę. Nikomu jednak, kto należy do stanu duchownego, zgodnie z przepisem prawa nie pozwalamy brać za żonę nierządnicy, niewolnicy, wdowy ani kobiety porzuconej”, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 154*-155*.

²⁴ R. De Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, tł. T. Brzegowy, Poznań 2004, s. 42.

²⁵ Arelate, *Canones adscripti* 25, tł. Baron – Caba, *ŻMT* 37, s. 74*.

²⁶ *Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 26, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 278*.

W odniesieniu do kapłana, który nieświadomie uwikłał się w nieprawowity związek małżeński, określiłem już, czego należy się tu trzymać: może on zachować swe miejsce w stanie kapłańskim, ale od pozostałych czynności musi się powstrzymać. Człowiekowi takiemu wystarczy przebaczenie. Niekonsekwencją byłoby jednak, gdyby innym udzielał błogosławieństwa, kiedy sam wpierw powinien leczyć własne rany. Udzielanie bowiem błogosławieństwa to udzielanie uświęcenia. Jak natomiast ten, kto uświęcenia nie ma wskutek nieświadomego popełnienia grzechu, może udzielać go innym? A zatem kapłan taki nie powinien udzielać błogosławieństwa, ani publicznie, ani jednostkowo, ani Ciała Chrystusowego rozdzielać innym, ani też pełnić żadnej innej funkcji liturgicznej, ale powinien poprzestać na przywileju zajmowania pierwszego miejsca i z żalem najgłębszym prosić Pana o wybaczenie mu grzechu popełnionego z niewiedzy²⁷.

Oznacza to, że kapłan, który dopuścił się wykroczenia dotyczącego nakazu jednego małżeństwa, nawet nieświadomie, chociaż nadal pozostawał w stanie kapłańskim, to jednak objęty był szeregiem ograniczeń w pełnieniu swoich funkcji liturgicznych. W kwestii dowiedzionego cudzołóstwa duchownych wszystkich szczebli autor *Konstytucji Apostolskich* wypowiada się tak:

Biskup, prezbiter lub diakon, któremu dowiedziono cudzołóstwa, krzywoprzysięstwa lub kradzieży, zostanie złożony z urzędu, ale nie wykluczony, gdyż Pismo mówi: „Nie będziesz skazywał dwa razy za to samo” (Na 1,9). Zasada ta dotyczy pozostałych duchownych²⁸.

3. Małżeństwo wdów

Grupą konsekrowanych kobiet, którym w *Konstytucjach Apostolskich* zostało poświęcone najwięcej uwagi, były wdowy²⁹. Wiele wskazówek

²⁷ Basilius Magnus, *Ep.* 199, 27, tł. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, s. 207-208.

²⁸ *Constituiones Apostolorum* VIII 47, 25, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 278*.

²⁹ Rola wdów we wspólnotach kościelnych w starożytności: J.A. Ihnatowicz, *Konsekracja wdów w Kościele starożytnym*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 1 (2002) s. 66-76; B. Degórski, *Wdowy w starożytności chrześcijańskiej i ich posługa w Kościele*, *VoxP* 42/43 (2002) s. 411-436; A. Kołkowska, *Stan wdów (ordo viduarum)*. *Szkic*

na ich temat znajdujemy przede wszystkim w księdze III. Do stanu wdów konsekrowanych należy przyjmować – zgodnie z radą św. Pawła (1Tm 5,9-11) – osoby ponad sześćdziesięcioletnie³⁰: „Do [stanu] wdów (por. Dz 6,1) nie włączajcie tych, które nie ukończyły sześćdziesiątego roku życia (1Tm 5,9), gdyż tylko taki wiek może wam dać pewną gwarancję, że nie wyjdą ponownie za mąż”³¹. Podobną sugestię wyraża św. Bazyli Wielki w *Liście do Amfilochiosa* w sprawie kanonów. Precyzuje jednak, że jeśli sześćdziesięcioletnia wdowa wciągnięta do spisu wdów i pozostająca na utrzymaniu Kościoła, powtórnie wyjdzie za mąż „nie może być uznana za zasługującą na uczestniczeniu w dobrach Kościoła, dopóki nie poniecha grzechu pożądliwości”³².

Wdowami konsekrowanymi mogły zostać tylko te kobiety, które miały w życiu jednego męża, jeśli złamały śluby, skreślano je z listy prowadzonej we wspólnocie chrześcijańskiej. Powinny okazywać posłuszeństwo duchownym, a jeśli byłyby niesubordynowane, mogły zostać ukarane pokutą w postaci postu lub skreślone z listy wdów, które były na utrzymaniu wspólnoty. Z dokumentu wyłania się oczekiwanie autora, że będą to skromne, pobożne kobiety, postępujące roztropnie, niegadatlive, dyskretne, zdystansowane od życia światowego, powstrzymujące się od

historyczno-teologiczny, „Perspectiva” 23/1 (2024) s. 31-47; M. Kieling, *Stan wdów i wdowieństwo w Konstytucjach Apostolskich oraz Dokumentach Synodów Kościoła starożytnego*, TPatr 11, Poznań 2014, s. 131-142; C. Methuen, *Widows, Bishops and the Struggle for Authority in the „Didascalia Apostolorum”*, JEH 46/2 (1995) s. 197-213; J. Dybała, *Ideal kobiety w pismach kapadockich Ojców Kościoła i Jana Chryzostoma*, Łódź 2012; C. Osiek, *The Widows as Altar: The Rise and Fall of a Symbol*, „The Second Century” 3 (1983) s. 159-169; P. Ostański, *Skądże nadejdzie mi pomoc? (Ps 121,1): wokół wdowieństwa w Biblii*, PST 16 (2004) s. 59-74; D. Zalewski, *Znaczenie instytucji wdów w odniesieniu do stanu dziewic w pierwszych wiekach Kościoła*, VoxP 64 (2015) s. 595-613; B. Zgraja, *Ideal wdowieństwa w Listach św. Hieronima*, STHŚO 30 (2010) s. 441-451; B. Kulazińska, *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*, w: *Dia-kon stały w Kościele współczesnym*, red. M. Marczewski, Suwałki 1991, s. 93-108; M.G. Mara, *Le funzioni della dona nella Chiesa antica*, RPL 19/2 (1981) s. 5-16; A. Swoboda, *Kobieta, żona, matka w pismach św. Augustyna*, Poznań 2012; B.B. Thurston, *The Widows as the „Altar of God”*, SBL 24 (1985) s. 279-289; M. Ziółkowska, *Wskazania św. Augustyna dla wdów*, TPatr 11, Poznań 2014, s. 119-130.

³⁰ Por. Kulazińska, *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*, s. 93-97; Zalewski, *Znaczenie instytucji wdów w odniesieniu do stanu dziewic w pierwszych wiekach Kościoła*, s. 595.

³¹ *Constitutiones Apostolorum* III 1, 1, tł. Kalinkowski, ŻMT 49, s. 80*. Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2017, s. 278.

³² Basilus Magnus, *Ep.* 199, 24, tł. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, s. 207.

nawiazywania niebezpiecznych relacji z osobami o wątpliwej reputacji, unikające plotek i rzucania oszczerstw:

wdowy powinny być poważne, posłuszne biskupom, przebiterom i diakonom, jak również diakonisom, pobożne, pełne bojaźni i lęku, niech nie postępują samowolnie ani nie czynią niczego wbrew poleczeniu albo woli diakona, na przykład nie idą do czyjegoś domu, aby tam jeść i pić albo wziąć od kogoś. A jeśli któraś uczyni coś takiego bez zezwolenia, niech będzie uznana za lekkomyślną i ukarana postem albo wyłączona ze wspólnoty³³.

Głównym zadaniem wdów konsekrowanych we wspólnocie ochrzczonych miała być modlitwa w intencji utrzymujących je darczyńców, jak i całego Kościoła, opieka nad kobietami uczestniczącymi w nabożeństwach i celebrowanie sakramentu chrztu. Miały czytać Pismo Święte, śpiewać psalmy i hymny, modlić się za darczyńców i w intencji całego Kościoła oraz pościć³⁴.

Szczególnym niepokojem pasterzy wspólnot chrześcijańskich napał brak dyscypliny, który powodował takie zachowania wiernych w tym wdów, które były źle komentowane przez pogan i wystawiały na drwiny Kościół. Oprócz grup heretyków odrzucających doktrynę Kościoła były również przypadki nadużyć w kwestiach moralnych. W tym kontekście pojawiają się regulacje dotyczące poszczególnych małżeństw osób należących do stanów takich, jak duchowieństwo, dziewictwo i wdowieństwo. W *Konstytucjach Apostolskich* znajdujemy wyjaśnienie dotyczące małżeństwa wdów, w którym piętnuje się niedotrzymanie przysięgi, a nie prawo do zawarcia powtórnego związku:

Jeśli do stanu wdowiego zaliczycie młodszą, a ona z powodu młodego wieku nie zdoła wytrwać we wdowieństwie i wyjdzie za mąż, przyniesie wstyd stanowi wdowiemu i będzie musiała zdać sprawę przed Bogiem (Rz 14,12) – nie za to, że zawarła drugie małżeństwo, lecz że nie dotrzymała przyrzeczenia i zlekceważyła swe zobowiązanie wobec Chrystusa (1Tm 5,11). Ślubów więc

³³ *Constitutiones Apostolorum* III 8, 1, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 88*. Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 278-279; J.A. Ihnatowicz, *Konsekracja wdów w Kościele starożytnym*, *KStT* 1 (2002) s. 66-76.

³⁴ *Constitutiones Apostolorum* III 5, 1-2, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 83*. Por. J. Naumowicz, *Kryterium rozróżnienia „duchowny-świecki” według Tradycji Apostolskiej*, *VoxP* 42-43 (2002) s. 139; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 278-279.

nie należy składać pochopnie, a przy ślubowaniu trzeba zachować rozagę. „Lepiej, żeby wcale nie ślubowała, niż złożyła ślubowanie i go nie dopełniła” (Koh 5,4). Jednakże nawet młodsza kobieta, która krótko żyła z mężem i utraciła męża wskutek śmierci albo z innego powodu, a teraz trwa w swoim stanie i zachowuje dar wdowieństwa, będzie błogosławiona, podobnie jak owa wdowa w Sarepcie koło Sydonu, u której znalazł gościnę święty prorok Boży, Eliasza (1Krl 17,9-14; Łk 4,25-26). Będzie ona podobna do Anny, córki Fanuela z pokolenia Asera, która nocą i dniem w prośbach i modlitwach nie rozstawiała się ze świątynią; miała osiemdziesiąt lat, a z mężem żyła siedem lat od swego panieństwa, wielbiąc zaś przyjście Chrystusa, wyznawała Pana i mówiła o nim wszystkim, którzy oczekiwali wyzwolenia w Izraelu (Łk 2,36-38). Jeśli jej reputacja zostanie potwierdzona, będzie otoczona czcią, zyskując sławę u ludzi na ziemi i wieczną chwałę u Boga w niebie³⁵.

W listach kanonicznych św. Bazylego znajdujemy rozporządzenie dotyczące wdów, które po śmierci męża ponownie wychodzą za mąż. W opinii biskupa Cezarei odwołującego się do rad św. Pawła Apostoła czyn taki nie zasługuje na potępienie, albowiem wdowieństwo stoi niżej niż dziewictwo, dlatego „kobieta owdowiała, która rozporządzając swą osobą, zamieszka z mężczyzną, na przyganę nie zasługuje, jeśli nie ma nikogo, kto by współzamieszkanie to udaremnił, bo apostoł powiada: «jeśli umarł mąż jej, wolna jest: może wyjść, za kogo chce, byle w Panu» (1Kor 7,39)”³⁶. Jest rzeczą oczywistą, że wdowa, wychodząc za mąż, staje się żoną i nie może należeć do wdów wspomaganych materialnie przez wspólnotę. O wiele bardziej surowe stanowisko wobec wdów poślubiających kogoś, z kim wcześniej współżyła, zostało sformułowane na synodzie w Elwirze w Hiszpanii w 306 roku. Według zarządzeń uczestników synodu wdowa, jeśli wyjdzie za mąż za mężczyznę, z którym wcześniej współżyła, odbywać miała krótszą pokutę, jeśli natomiast go odtrąciła i wyszła za mąż za innego mężczyznę, pozbawiona miała być komunii nawet na koniec. Jej mąż natomiast, jeśli był ochrzczony, musiał odbyć dziesięcioletnią pokutę³⁷.

Warto zauważyć, że w pierwszych wspólnotach chrześcijańskich właśnie spośród dziewic i wdów rekrutowano diakonisy, pod warunkiem, że wcześniej swoją postawą udowodniły stałość w przekonaniach

³⁵ *Constitutiones Apostolorum* III 1, 1-5, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 80*-81*. Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 278-279; Kołkowska, *Stan wdów (ordo viduarum). Szkic historyczno-teologiczny*, s. 41-42.

³⁶ Basilius Magnus, *Ep.* 199, 41, tł. Krzyżaniak, *Św. Bazyli Wielki, Listy*, s. 210.

³⁷ Elvira, *Canones*, 72, tł. Baron, *ŻMT* 37, s. 60*.

i powagę w zachowaniu. W *Konstytucjach Apostolskich* diakonisą mogła zostać wdowa, która po stracie małżonka nie zawarła powtórnego małżeństwa: „Na diakonise należy wybierać czystą dziewicę albo wdowę po jednym mężu, wierną i godną szacunku”³⁸. Do obowiązków diakonis we wspólnocie kościelnej należała opieka nad kobietami, zajmowanie się ogłoszeniami, posługiwaniem, troska o wędrowców oraz służbę. Cechą charakterystyczną diakonów i diakonis powinna być postawa służby, która jest zaszczytnym okazywaniem naśladowania Pana aż do oddania życia za braci i nie powinny się tego wstydzić, albowiem

jak nasz Pan, Jezus Chrystus „nie przyszedł, żeby Jemu służyło, lecz służyć i oddać swoje życie za wielu” (por. Mt 20,28; Mk 10,45) tak samo powinni postępować i oni. Gdyby trzeba było nawet oddać życie za brata, niech się nie wahają, bo i nasz Zbawiciel i Pan, Jezus Chrystus, jak sam powiedział, nie zawahał się oddać swojego życia za przyjaciół swoich (J 15,13)³⁹.

Biskup Cezarei w liście do Amfilochiosa odniósł się do związków diakonis z mężczyznami, którzy byli poganami. W opinii św. Bazylego, jeżeli diakonisa dopuściłaby się takiego niegodnego czynu, to musiała odbywać pokutę przez siedem lat. Po odbyciu takiej pokuty, jeżeli żyłaby w czystości, mogła być dopuszczona do wspólnoty. Autor podkreślał, że diakonisy miały zachowywać czystość moralną i należało chronić ją, aby nie upadła w niewolę cielesną⁴⁰.

4. Rozwód a nierozzerwalność małżeństwa

W starożytnym świecie rozwody były zjawiskiem dość częstym nie tylko w Grecji czy Rzymie, lecz także w Izraelu. W Starym Testamencie dopuszczalne było wysłanie żonie listu rozwodowego, na który – według nauczania Jezusa – zezwolił Mojżesz „ze względu na zatwardziałość serc” (Mk 10,2-16)⁴¹. Nierozzerwalność małżeństwa została sformułowana

³⁸ *Constitutiones Apostolorum* VI 17, 1-4, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 155*. Por. J.N.D. Kelly, *Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001, s. 133.

³⁹ *Constitutiones Apostolorum* III 19, 1-3, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 95*.

⁴⁰ Basilius Magnus, *Ep.* 199, 44, tł. Krzyżaniak, *Św. Bazyl Wielki, Listy*, s. 211.

⁴¹ Por. D. Adamczyk, *Reinterpretacja cytatów z Księgi Rodzaju w Ewangeliach synoptycznych*, SW 46 (2009) s. 52-53.

przez Jezusa jako Jego wyraźne wymaganie. W rozmowie z faryzeuszami Chrystus przypomniał im, jaki jest zamysł Boga w odniesieniu do życia człowieka na ziemi: „Na początku stworzenia Bóg stworzył ich jako mężczyznę i kobietę: dlatego opuści człowiek ojca swego i matkę i złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem. A tak już nie są dwoje, lecz jedno ciało. Co więc Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela!” (Mk 6,12)⁴². W pismach Ojców Kościoła również często występują dywagacje o możliwości odesłania żony. Szczególnie w komentarzach do Ewangelii synoptycznych i listów św. Pawła takie interpretacje są obecne. Św. Bazyli Wielki problem ten sygnalizuje w listach do Amfilochiosa, różniąc jednak małżeństwo legalne od konkubinatu:

Kto natomiast porzuca żonę, z którą prawowicie był związany, a pojmie inną, zgodnie z wypowiedzią Pana (por. Mt 19,9; Mk 10,10; Łk 16,18) podlega osądowi za cudzołóstwo. Kanony wszakże Ojców naszych stanowiły, że winni tego grzechu mają przez rok uczynek swój opłakiwać publicznie, przez dwa lata poprzestawać na słuchaniu słowa Bożego, przez trzy lata winni być uważani na obciążonych przewiną, w siódmym roku stać wśród wiernych, a za godnych udziału w ofierze uznać można dopiero wtedy, jeśli z głębokim żalem wyrażą swą skruchę⁴³.

W tym kontekście wydaje się oczywiste, że powtórne i trzecie małżeństwo oraz konkubinaty nie jest związkiem zawartym zgodnie z prawem Pana⁴⁴. Taki osąd w opinii Ojców Kapadockich dotyczy zarówno mężczyzny, jak i kobiety⁴⁵. W tym duchu wierności przykazaniom Pana

⁴² M. Rucki, *Czy Jezus akceptował rozwód?*, WPT 22/1 (2014) s. 82: „Z tych słów jednoznacznie wynika, że każdy związek rozwiedzionego mężczyzny z jakąkolwiek kobietą, i rozwiedzionej kobiety z jakimkolwiek mężczyzną w oczach Jezusa jest równoznaczny z cudzołóstwem. Z tym nie ma dyskusji, i to jest rzecz dla żydowskiego słuchacza jakby nowa: dotąd uważał on, że po odprawieniu żony może ponownie się ożenić, i nie będzie to grzech w oczach Boga. Tutaj natomiast Jezus autorytatywnie stwierdza, że drugi związek jest cudzołóstwem”. Por. E. Sitarz, *Zarys biblijnej doktryny o małżeństwie*, RBL 14/1-2 (1961) s. 27-30; R. Karpiński, *Nierozzerwalność małżeństwa w Nowym Testamencie Mt 5,32 i 19,9*, RBL 18/1 (1965) s. 77-88.

⁴³ Basilius Magnus, *Ep.* 217, 77, tł. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, s. 242.

⁴⁴ Por. W. Panecki, *Secundae nuptiae w życiu i prawie starożytnych chrześcijan*, PK 14/1-2 (1971) s. 253-265.

⁴⁵ Por. Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 37, 6: „Spójrz także od strony łaski: oboje doznali zbawienia przez cierpienia Chrystusa. Dla mężczyzny stał się ciałem? Ale tak samo dla niewiasty. Za mężczyznę poniósł śmierć? Ale tak samo niewiasta dzięki

ukazującym pierwotny zamiar Boga w odniesieniu do człowieka autor *Konstytucji Apostolskich* stwierdza, odwołując się do przeważnie tekstów Starego Testamentu, ukazując prawdę o nierozzerwalności małżeństwa, albowiem ideał doskonałej wierności małżeńskiej znany był już zresztą w księgach prorockich i w literaturze mądrościowej⁴⁶: nic bardziej nie sprzyja pielęgnowaniu mądrości i cnoty, jak wierność małżeńska i posiadanie żony czystej, pożycie dożgonne z żoną w młodości poślubioną (por. Prz 5,1-23; 7,1-27; Mdr 9,1-9; 23,16-27)⁴⁷. Autor *Konstytucji Apostolskich* wyraźnie stwierdza:

Po zawarciu małżeństwa nie wolno oddalić małżonki, jeśli jest bez zarzutu. Powiedziano bowiem: „Będziesz czuwał nad swym tchnieniem i nie porzucisz żony, którą poślubiłeś w młodości, bo ona towarzyszy ci w życiu i jest częścią twego ducha i ja ją stworzyłem, nikt inny” (Ml 2,14-15). Pan mówi: „Co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela” (Mt 19,6; Mk 10,9). Żona jest bowiem towarzyszką życia, złączona przez Boga, aby dwoje stanowili jedno ciało, kto zaś ponownie dzieli jedno na dwoje, jest wrogiem Bożego stworzenia oraz nieprzyjacielem Bożej opatrności. Tak samo ten, „kto bierze sobie kobietę zepsutą i przekraczającą prawa natury, jest nieprawy, ponieważ kto trzyma nierządnicę, głupi jest i bezbożny” (Prz 18,22) i powiedziano: „Odetnij ją od swego ciała” (Syr 25,26). Kobieta zaś, która zwraca się ku innemu, nie jest pomocą (Rdz 2,18; Tb 8,6), lecz zdradą⁴⁸.

W przekonaniu autora *Konstytucji Apostolskich* żona powinna być towarzyszką życia męża i dwoje stanowią jedno ciało, albowiem sam Bóg ich ze sobą złączył i nikt nie ma prawa ich rozdzielać. Jednakże jeśli żona lekceważy swoje obowiązki małżeńskie, powinna zostać

Jego śmierci dostępuje zbawienia (...). Mnie na przykład zdaje się, że ta nauka potępia powtórne małżeństwo. Jeśli bowiem jest dwóch Chrystusów, mogą być i dwaj mężowie i dwie żony. Ale jeśli jest jeden Chrystus, jedna głowa Kościoła, to może być tylko jedno ciało; jakkolwiek drugie trzeba odrzucić”, tł. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 371.

⁴⁶ Por. Muller, *L’Ancien Testament dans l’ecclesiologie des Peres*, s. 54-57.

⁴⁷ Por. Sitarz, *Zarys biblijnej doktryny o małżeństwie*, 30.

⁴⁸ *Constitutiones Apostolorum* VI 14, 4, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 152*. Por. Sitarz, *Zarys biblijnej doktryny o małżeństwie*, s. 23-26; H. Kupiszewski, *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*, *AnCr* 7 (1975) s. 349-365; J. Krajczyński, *Nierozzerwalność małżeństwa w doktrynie i ustawodawstwie Kościoła*, „*Ius Matrimoniale*” 9/15 (2004) s. 61-62.

oddalona⁴⁹, ze względu na dobro, którym jest jedność wspólnoty małżeńskiej⁵⁰.

Niektórzy duchowni, pod pozorem pobożności lub ze względów ascetycznych, usiłowali oddalić swoje małżonki, dlatego niektóre synody (Elvira, Gangra) i autor *Konstytucji Apostolskich* stwierdzili: „Biskup, prezbiter i diakon nie powinni oddalać swej żony pod pozorem pobożności. Jeśli oddali, zostanie wykluczony, a gdyby się upierał – złożony z urzędu”⁵¹. Jest to znaczący argument potwierdzający, że nawet osobom duchownym zatroskanym o swój rozwój duchowy nie wolno oddalić prawowitej małżonki, czyli naruszyć nierozzerwalność małżeństwa.

5. Zakończenie

Nieliczne wzmianki zawarte w *Konstytucjach Apostolskich* dotyczące małżeństwa nie wyrażają poglądów heterodoksyjnych w porównaniu z kanonami synodów lokalnych i poglądów prezentowanych przez autorów chrześcijańskich IV wieku na Wschodzie. Małżeństwo jest postrzegane jako instytucja monogamiczna, jeden i nierozzerwalny związek wolnego mężczyzny i wolnej kobiety, przewidziany dla człowieka w odwiecznym Planie Boga. Pomimo odwoływania się do tekstów Starego Testamentu, autor *Konstytucji Apostolskich* wiernie prezentuje nauczanie Jezusa Chrystusa w odniesieniu do małżeństwa. Chociaż w opinii Ojców Kościoła dziewictwo w porządku duchowym stoi wyżej, to jednak małżeństwo jest godne szacunku, tak jak wszystkie dzieła Boga. Należy podkreślić, że poglądy na temat trwałości związku małżeńskiego, prezentowane przez *Konstytucje Apostolskie* i Ojców Kościoła na Wschodzie, są dość zgodne, co oznacza, że w Kościele Wschodnim doceniano wartość małżeństwa, a poglądy uczniów Eustacjusza były odrzucane

⁴⁹ Na określenie oddalenia został użyty termin *ekballein*, czyli ‘wyrzucać, wypędząć, odsuwać, usuwać’, który w Nowym Testamencie stosowany był najczęściej w odniesieniu do Chrystusa wyrzucającego złe duchy (Mt 8,16.31), a więc oznacza to zdecydowaną wolę uzdrowienia. W odniesieniu do praktyki wręczania listu rozwodowego Mateusz (Mt 5,31; 19,7) używa określenia *apostasion*, który jest terminem prawniczym. List rozwodowy w judaizmie upoważniał kobietę do zawarcia ponownego małżeństwa. Por. *Rozwód*, w: X. Leon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, tł. K. Romaniuk, Poznań 1986, s. 552-553.

⁵⁰ Zgraja, *Ideal chrześcijanina w świetle „Konstytucji Apostolskich”*, s. 207-208.

⁵¹ *Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 5, tł. Kalinkowski, *ŻMT* 49, s. 274*.

zarówno przez uczestników synodów lokalnych (Gangra), jak i Ojców Kościoła. Małżeństwo osób ochrzczonych sprawia, że dwoje są jednym ciałem i nikt nie powinien go rozdzielać, albowiem działa przeciwko woli Bożej. Zarówno Ojcowie Kościoła, jak i autor *Konstytucji Apostolskich* podkreślają, że śluby czystości, święcenia i przyrzeczenia składane Bogu mają pierwszeństwo we wszystkim, dlatego ponowne małżeństwa i konkubiny osób Bogu poświęconych nie mogą być traktowane jako legalne małżeństwa. Duchowni (biskupi, prezbiterzy, diakoni), jeśli są żonaci przed przyjęciem święceń, powinni pozostać w związku, jednak po stracie żony nie mogą po raz kolejny zawrzeć nowego małżeństwa, bez zawieszenia w wykonywaniu ich funkcji kapłańskich. Małżeństwo jest nierozzerwalnie. Wdowy natomiast, jeśli zawarły powtórne małżeństwo, przestawały należeć do stanu wdów i nie mogły nadal korzystać ze wsparcia wspólnoty.

Bibliography

Sources

- Acta Synodalia ann. 50-381*, red. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 37, SCL 1, Kraków 2006.
- Athanasius Alexandrinus, *Epistula ad monachum Ammunum*, red. A. Baron – H. Pietras, tł. S. Kalinkowski, *Kanony Ojców Greckich*, ŻMT 49, SCL 3, Kraków 2009, s. 23-26.
- Constitutiones Apostolorum*, tł. S. Kalinkowski, *Konstytucje Apostolskie*, red. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 42, SCL 2, Kraków 2007.
- Basilius Magnus, *Quod Deus non est auctor malorum*, PG 31, 329-359, tł. J. Naumowicz, *Bóg i zło. Pisma Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy, Jana Chryzostoma*, Kraków 2004, s. 36-53.
- Basilius Magnus, *Epistulae*, PG 32, 220-1112, tł. W. Krzyżaniak, Św. Bazyli Wielki, *Listy*, Warszawa 1972.
- Gregorius Nazianzenus, *Orationes*, ed. P. Gallay, SCh 250, Paris 1978; PG 35, 852-1064, tł. J.M. Szymusiak, *Grzegorz Teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965.
- Gregorius Nyssenus, *Oratio Catechetica Magna*, ed. E. Mühlenberg, *Opera dogmatica minora*, cz. 4, GNO 3/4, Leiden – New York – Köln 1996, tł. W. Kania, Św. Grzegorz z Nyssy, *Wybór Pism*, PSP 14, Warszawa 1974, s. 128-184.
- Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*, PG 67, 29-872, tł. S. Kazikowski, Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986.

Studies

- Adamczyk D., *Reinterpretacja cytatów z Księgi Rodzaju w Ewangeliach synoptycznych*, „Studia Warmińskie” 46 (2009) s. 47-60.
- Adamiak E., *Kobieta w kościołach i wspólnotach chrześcijańskich. Próba syntezy teologicznej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 11-12 (2001) s. 91-114.
- Baron A., *Świętość a ideały człowieka. (Ojcowie Apostolscy, Klemens Aleksandryjski, Orygenes). Studium teologiczne na tle modeli filozoficzno-religijnych*, Kraków 2013.
- Czyżewski B., *Diakoni i diakonise według Konstytucji apostolskich*, „Studia Gnesnensia” 23 (2009) s. 79-94.
- Degórski B., *Wdowy w starożytności chrześcijańskiej i ich posługa w Kościele*, „Vox Patrum” 42/43 (2002) s. 411-436.
- Dybała J., *Ideał kobiety w pismach kapadockich Ojców Kościoła i Jana Chryzostoma*, Łódź 2012.
- Elm S., *Virgins of God: The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford 1994.
- Ihnatowicz J.A., *Konsekracja wdów w Kościele starożytnym*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 1 (2002) s. 66-76.
- Karras V.A., *A Re-evaluation of Marriage, Celibacy, and Irony in Gregory of Nyssa's On Virginitiy*, „Journal of Early Christian Studies” 13/1 (2005) s. 111-121.
- Karras V.A., *Female Deacons in the Byzantine Church*, „Church History” 73/2 (2004) s. 272-316.
- Karpiński R., *Nierozzerwalność małżeństwa w Nowym Testamencie Mt 5,32 i 19,9*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 18/1 (1965) s. 77-88.
- Kelly J.N.D., *Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001.
- Kieling M., *Katechumenat i chrzest na podstawie Konstytucji Apostolskich*, „Vox Patrum” 52 (2008) s. 439-453.
- Kieling M., *Stan wdów i wdowieństwo w Konstytucjach Apostolskich oraz Dokumentach Synodów Kościoła starożytnego*, w: *Interpretacja powołania człowieka w nauce ojców Kościoła*, red. P. Wygalałak, TPatr 11, Poznań 2014, s. 131-142.
- Kieling M., *Obraz życia chrześcijan w środowiskach wielkomiejskich na przełomie I-IV wieku na podstawie wybranych dzieł inspiracją dla duszpasterstwa parafialnego*, w: *Rola i miejsce wspólnoty parafialnej w życiu społecznym*, red. E. Robek, Kalisz 2012, s. 93-107.
- Krajczyński J., *Nierozzerwalność małżeństwa w doktrynie i ustawodawstwie Kościoła*, „Ius Matrimoniale” 9/15 (2004) s. 47-86.
- Kołkowska A., *Stan wdów (ordo viduarum). Szkic historyczno-teologiczny*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 23/1 (2024) s. 31-47.
- Kulazińska B., *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*, w: *Diakon stały w Kościele współczesnym*, red. M. Marczewski, Suwałki 1991, s. 93-108.

- Kupiszewski H., *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*, „*Analecta Cracoviensia*” 7 (1975) s. 349-365.
- Leon-Dufour X., *Słownik Nowego Testamentu*, tł. K. Romaniuk, Poznań 1986.
- Ludlow M., *Useful and Beautiful: A Reading of Gregory of Nyssa's On Virginity and a Proposal for Understanding Early Christian Literature*, „*Irish Theological Quarterly*” 79/3 (2014) s. 219-240.
- Ławreszczuk M., *Nabożeństwa chrześcijańskie w IV w. na podstawie Konstytucji apostołskich*, „*Elpis*” 25-26 (2012) s. 133-153.
- Mara M.G., *Le funzioni della dona nella Chiesa antica*, „*Rivista di Pastorale Liturgica*” 19/2 (1981) s. 5-16.
- Methuen C., *Widows, Bishops and the Struggle for Authority in the „Didascalia Apostolorum”*, „*The Journal of Ecclesiastical History*” 46/2 (1995) s. 197-213.
- Muller J.G., *L'Ancien Testament dans l'ecclésiologie des Peres. Une lecture des Constitutions apostoliques*, Turnhout 2004.
- Myszor W., *Rola kobiet w chrześcijaństwie II i III wieku: Wdowy, dziewice i diakonisy*, *Studia Antiquitatis Christianae* 14, Warszawa 1999, s. 12-19.
- Naumowicz J., *Kalendarz w Konstytucjach Apostolskich*, „*Vox Patrum*” 50 (2007) s. 319-330.
- Naumowicz J., *Kryterium rozróżnienia „duchowny-świecki” według Tradycji Apostolskiej*, „*Vox Patrum*” 42-43 (2002) s. 131-140.
- Nehring P., *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo? Spór o ideał w chrześcijaństwie zachodnim końca IV wieku w relacji Ambrożego, Hieronima i Augustyna*, Toruń 2005.
- Osiek C., *The Widows as Altar: The Rise and Fall of a Symbol*, „*The Second Century*” 3 (1983) s. 159-169.
- Ostański P., *Skądże nadejdzie mi pomoc? (Ps 121,1): wokół wdowieństwa w Biblii*, „*Poznańskie Studia Teologiczne*” 16 (2004) s. 59-74.
- Panecki W., *Secundae nuptiae w życiu i prawie starożytnych chrześcijan*, „*Prawo Kanoniczne: Kwartalnik Prawno-Historyczny*” 14/1-2 (1971) s. 253-265.
- Pietras H., *Kim są ci, którzy „dwa razy zawarli małżeństwo” z 8. kanonu Soboru Nicejskiego z 325 roku?*, „*Studia Bobolanum*” 27/1 (2016) s. 185-204.
- Pisi P., *Genesis ephthora: Le motivazioni protologiche della verginità in Gregorio di Nissa e nella tradizione dell'enkrateia*, Roma 1981.
- Rucki M., *Czy Jezus akceptował rozwód?*, „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*” 22/1 (2014) s. 67-86.
- Sitarz E., *Zarys biblijnej doktryny o małżeństwie*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 14/1-2 (1961) s. 23-31.
- Sobański R., *O procesach prawotwórczych w Kościele*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 19-20 (1986-1987) s. 93-102.
- Strękowski S., *Małżeństwo i rodzina w Pismach Ojców Kapadockich*, Warszawa 2021.

- Swoboda A., *Nauka o świętym dziewictwie w pismach św. Augustyna*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 20 (2006) s. 99-116.
- Swoboda A., *Kobieta, żona, matka w pismach św. Augustyna*, Poznań 2012.
- Thurston B.B., *The Widows as the „Altar of God”*, „Society of Biblical Literature, Seminar Papers” 24 (1985) s. 279-289.
- Vaux R. De, *Instytucje Starego Testamentu*, tł. T. Brzegowy, Poznań 2004.
- Völker W., *Virginität und Apatie als Hohepunkte des asketisches Strebens bei Gregor von Nyssa*, Berlin 1954.
- Wipszycka E., *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2017.
- Woźniak M., „*Usprawiedliwienie*” jako realizacja rzeczywistości Nowego Przymierza w nauczaniu św. Pawła Apostoła, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 51 (2024) s. 137-154.
- Zagórski D., *Ideal dziewictwa w „De sancta virginitate” św. Augustyna*, „Collectanea Theologica” 76/1 (2006) s. 27-37.
- Zalewski D., *Znaczenie instytucji wdów w odniesieniu do stanu dziewic w pierwszych wiekach Kościoła*, „Vox Patrum” 64 (2015) s. 595-613.
- Zgraja B., *Ideal chrześcijanina w świetle „Konstytucji Apostolskich”*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 1 (2015) s. 191-214.
- Zgraja B., *Ideal wdowieństwa w Listach św. Hieronima*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 30 (2010) s. 441-451.
- Ziółkowska M., *Wskazania św. Augustyna dla wdów*, w: *Interpretacja powołania człowieka w nauce ojców Kościoła*, red. P. Wygralak, TPatr 11, Poznań 2014, s. 119-130.
- Żelazny J., *Biskup Ojcem. Zarys eklezjologii syryjskiej na podstawie „Konstytucji Apostolskich”*, Kraków 2006.
- Żelazny J., *Kościół domem a biskup ojcem w świetle Konstytucji apostolskich i innych pism syryjskich od I do V w.*, „Verbum Vitae” 20 (2012) s. 223-236.